

Herdenken en vooruitgaan. Lessen voor de eenentwintigste eeuw

Onder redactie van: Bart Pattyn en Pieter d'Hoine

Met bijdrages van:

Sophie De Schaepdrijver, Georgi Verbeeck, Wim Dehaene & Patrick Reynaert, Thomas Coomans, Philip Dutré, Jos Vander Sloten, Gerard Govers, Stephan Parmentier, Thomas Hertog, Herman Teule, Mark Reybrouck, Karin de Boer, Wouter Devroe, Steven Vanhecke

© 2014 by Leuven University Press / Presses Universitaires de Louvain / Universitaire Pers Leuven, Minderbroedersstraat 4, B-3000 Leuven (Belgium)

ISBN 978 90 5867 995 6

D / 2014 / 1869 / 21

Distributed by Leuven University Press

<http://upers.kuleuven.be/nl/book/9789058679956>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>

Lessen voor de
eenentwintigste eeuw
2014

XXI

Herdenken
en vooruitgaan

LESSEN VOOR DE EENENTWINTIGSTE EEUW

In de reeks
Lessen voor de eenentwintigste eeuw
zijn verschenen:

Lessen voor de 21ste eeuw (1995)
Een nieuw wereldbeeld voor een nieuwe mens? (1996)
Nieuwe inzichten voor een samenleving in verandering (1997)
Denken voor morgen (1998)
De mens en zijn wereld morgen (1999)
Krachten voor de toekomst (2000)
Moeten, mogen, kunnen. Ethiek en wetenschap (2001)
De horizons van weten en kunnen (2002)
Wetenschap op nieuwe wegen (2003)
Wetenschappelijk denken: een laboratorium voor morgen? (2004)
Hoe dichtbij is de toekomst? (2005)
Weten in woorden en daden (2006)
Ruimte voor kennis (2007)
Denken en weten over de wereld (2008)
Visie en vooruitgang (2009)
In gesprek met morgen (2010)
Europa, interdisciplinariteit en wetenschap (2011)
Over grenzen en generaties heen (2012)
Tijd, evolutie en duurzaamheid (2013)

**Herdenken
en vooruitgaan**

XXI

**Lessen voor de
eenentwintigste eeuw**

Redactie

Bart Pattyn en Pieter d'Hoine

Universitaire Pers Leuven

2014

Herdenken en vooruitgaan.
Lessen voor de eenentwintigste eeuw, volume 20

© 2014 Bart Pattyn, Pieter d’Hoine en
Universitaire Pers Leuven / Leuven University Press / Presses Universi-
taires de Louvain, Minderbroedersstraat 4, B-3000 Leuven.

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de uitdrukkelijk bij wet bepaalde
uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opge-
slagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op
welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande en schriftelijke
toestemming van de uitgevers.

D/2014/1869/21
ISBN 978 90 5867 995 6
NUR: 740

Inhoud

VOORWOORD	11
HONDERD JAAR GELEDEN BEGON DE GROOTE OORLOG	15
<i>Over het blijvende belang van België in '14-'18</i>	
Sophie De Schaepdrijver	
Inleiding	16
Inval	18
Een duurzame bezetting?	19
Flamenpolitik	22
Het bezette land als 'thuisfront'	24
Een Duits bolwerk	27
Verharding van het Duitse beleid	29
Her-mobilisatie	30
Nasleep	31
Conclusie: over de relevantie van België's oorlogservaring in '14-'18	32
Noten	33
Literatuur	34
DE SCHADUWEN VAN VERSAILLES	35
<i>De lange nasleep van de Eerste Wereldoorlog</i>	
Georgi Verbeeck	
Inleiding	35
Laatste oorlogsjaren	37
Naoorlogse crisis	43
Vredesverdragen van Parijs	46
Terugblik	55
Literatuur	62

CHIPS: MEER, SNELLER, KLEINER EN WAT DOEN WE MET DE BATTERIJ?	63
Wim Dehaene en Patrick Reynaert	
Inleiding	63
Digitaal schakelen	64
Technologieschaling en de wet van Moore	65
Waarom het vastloopt: 'more Moore' en 'more than Moore'	68
Literatuur	70
ERFGOEDWORDING EN HERBESTEMMING VAN KERKEN	71
<i>Een groeiende (monumenten)zorg</i>	
Thomas Coomans	
Het probleem	71
Erfgoed, algemeen belang en gebruikswaarde	72
Alternatief gebruik en herbestemming	75
Gemeenschap en erfgoedwording	78
Kerken: een erfgoed met toekomst	80
Literatuur	80
WORDEN COMPUTERS ZELFSTANDIG?	83
<i>Over de technologische singulariteit</i>	
Philip Dutré	
Inleiding	83
De technologische singulariteit	85
De intelligentie-explosie	88
De ontwikkeling van software	90
Kritiek op de idee van de singulariteit	95
Bedenkingen en toekomstscenarios	97
Literatuur	98
INGENIEUR EN ARTS	99
<i>Samen voor een efficiëntere gezondheidszorg</i>	
Jos Vander Sloten	
Verhoogd inzicht door bijdragen van de ingenieurswetenschappen	100
Leren uit fouten van het verleden	102

De huidige toestand: intuïtieve technologie	102
De toekomst: meer mogelijkheden met minder schade	105
Besluit	107
Literatuur	108

KIJKEN NAAR DE AARDE 111

Wordt de blauwe planeet groener of bruiner?

Gerard Govers

Inleiding	111
Het internationale kader	113
Ontbossing	115
Verwoestijning	121
Conclusies	127
Literatuur	129

65 JAAR GENOCIDEVERDRAG 131

Derde leeftijd en (nog) springlevend

Stephan Parmentier

Bij wijze van inleiding	131
Een korte terugblik in de geschiedenis	133
Genocide juridisch bekeken	135
Genocides doorgronden en aanpakken	141
Een kort besluit	146
Literatuur	147

DE OERKNAL, TOEN EN NU 149

Thomas Hertog

Inleiding	149
De geboorte van de moderne kosmologie	150
Kosmische evolutie	151
Een biofiel heelal?	154
Ontstaan van tijd en ruimte	156
Multiversum	157
Kosmologie en wereldbeeld	159
Literatuur	159

CHRISTENEN IN HET MIDDEN-OOSTEN: WELKE PLAATS IN WELKE MAATSCHAPPIJ?	161
<i>Het Midden-Oosten en zijn Arabische christenen</i>	
Herman Teule	
Inleiding	161
Het ontstaan van verschillende kerken	162
Het christendom in het Midden-Oosten en de islam	166
Arabische christenen	169
Uitdagingen voor de toekomst	171
Besluit	173
Appendix: overzicht van de christelijke gemeenschappen	
Midden-Oosten	174
Noten	175
Literatuur	175
MUZIEK EN HAAR INDUCTIEF VERMOGEN	177
<i>Een ethologische en evolutionaire benadering</i>	
Mark Reybrouck	
Het eigenlijke onderzoeks domein	178
Arousal, stemming en emotie	180
Muzikale emoties	181
Een breder verwijzingskader: het mechanisme van de regelkring	183
Het beschrijven van emoties: categorisch of dimensioneel	186
Van herkennen naar reageren: emotionele inductie	189
Emotionele inductie: de mechanismen	192
De eigenlijke effecten van muziek: fysiologische en lichamelijke reacties	193
Emotionele inductie en de muzikale structuur	195
Perspectieven	196
Literatuur	197
HEGELS VISIE OP DE GESCHIEDENIS	199
<i>Vooruitgang of tragedie?</i>	
Karin de Boer	
Inleiding	199
Hegels leven en denken	201

Hegels begrip van de wereldgeschiedenis	202
Hegels <i>Fenomenologie van de geest</i>	204
Hegels lectuur van Sophocles' <i>Antigone</i>	205
Verwikkelingen	211
Literatuur	213

WAARDEN IN HET EUROPEES ECONOMISCH RECHT 215

Wouter Devroe

Samenvatting en structuur	215
Waarover spreken we? Europees recht, Europees economisch recht en waarden	216
De uitzonderlijke kracht (en dus verantwoordelijkheid) van het Europees economisch recht. Onbelemmerde markttoegang en vrije mededinging zijn de regel, afwijkingen moeten worden gerechtvaardigd	220
De wijze waarop Europees economisch recht nu omgaat met niet-economische belangen of waarden	224
Is het mogelijk om de kracht van Europees economisch recht in te zetten <i>ter bevordering</i> van niet-economische belangen en waarden?	230
Besluit: voorstel om op een andere wijze om te gaan met niet-economische belangen en waarden in het economisch recht	233
Literatuur	235

DE UNIE EN HET SPOOK VAN HET EUROSCEPTICISME 237

Steven Van Hecke & Wouter Wolfs

Inleiding	237
Euroscepticisme bij de elite	238
Euroscepticisme bij de massa	239
Succesvolle eurosceptische partijen	244
Drijfveren achter het euroscepticisme	246
Paspoort van euroscepticisme	247
Besluit	249
Literatuur	250

LIJST VAN DE AUTEURS	253
20 JAAR LESSEN VOOR DE XXISTE EEUW: EEN OVERZICHT	255
AUTEURSINDEX	265
ZAKENINDEX	269

Voorwoord

Dit academiejaar is het twintig jaar geleden dat de *Lessen voor de XXIste eeuw* boven de doopvont werden gehouden. Op initiatief van Mark Eyskens en onder impuls van de toenmalige decaan van de Faculteit Wijsbegeerte, Carlos Steel, en van rector Roger Dillemans, zetten André Van de Putte en Bart Raymaekers hun schouders onder de eerste lessenreeks. De initiatiefnemers waren er zich toen al van bewust dat de toenemende specialisatie onze kennis dreigt te verkavelen en dat het daarom belangrijk is fora te creëren waar onderzoekers, studenten en belangstellenden de gelegenheid krijgen om over de grenzen van hun discipline heen elkaars onderzoek te leren kennen. Ze voelden ook de nood studenten de gelegenheid te bieden om hun interessesfeer te verruimen en hen te laten proeven van het pionierswerk dat aan onze universiteit wordt verricht.

André Van de Putte herinnert zich dat aanvankelijk niemand kon inschatten hoeveel belangstelling er voor de lessen zou zijn. Was er wel een publiek voor een dergelijk initiatief? Toen een half uur voor aanvang van de eerste les de zaal al relatief vol zat en het volk maar bleef toestromen, besloot men halsoverkop te verhuizen naar de aanpalende aula Pieter De Somer, die een veel grotere capaciteit had. Ook die zaal stroomde vol, tot alle trappen en zelfs een groot deel van het podium gevuld waren met belangstellenden. De formule bleek duurzaam. Tot op de dag van vandaag slagen de *Lessen* erin om de grootste aula van onze universiteit te vullen. Elk jaar zijn heel wat docenten bereid om een toegankelijke les te geven over hun onderzoek. Elk jaar blijkt het aantal interessante voorstellen ruimer dan we kunnen programmeren en al die jaren is zowel het aantal studenten dat het vak opneemt in zijn studieprogramma als het aantal geïnteresseerden die

de lessen vrijblijvend bijwonen, aanzienlijk gebleven. De tijd blijkt geen vat te hebben op de formule.

De overtuiging dat het belangrijk is om colleges te organiseren die de interessesfeer van studenten verbreden, is vandaag nog steeds – en misschien meer dan ooit – aanwezig. Aan tal van universiteiten heeft men initiatieven genomen om studenten in lessenreeksen te confronteren met een veelheid aan onderzoeksmethoden, disciplines, probleemstellingen en inzichten. Daarom werd bijvoorbeeld in Rotterdam, Leiden en Gent gestart met een *honours program*. Ook in Leuven doktert men aan een bijkomend algemeen vormend initiatief, in de vorm van een *studium generale*. Vaak zijn dit soort nieuwe initiatieven ofwel vrij elitair ofwel organisatorisch moeilijk haalbaar. De eenvoudige formule van de *Lessen voor de XXI^{ste} eeuw* blijft goede diensten bewijzen.

Elke jaargang van de *Lessen* werd gebundeld in een fraai ingebonden boek. Ter gelegenheid van de twintigste verjaardag van de lessenreeks hebben we in voorliggende bundel een overzicht opgenomen van alle bijdragen die in de twintig gepubliceerde volumes zijn verschenen. Die lijst is in verschillende opzichten intrigerend. Zo goed als alle prominente leden van onze universitaire gemeenschap komen er in aan bod, niet zelden met visionaire inzichten. Retrospectief biedt dit overzicht ook een staalkaart van de interesses en wetenschappelijke ijkpunten uit het academische onderzoek van de voorbije twee decennia. Alle bijdragen die vóór 2010 zijn gepubliceerd, worden elektronisch ter beschikking gesteld via de website van de *Lessen*. De recentere uitgaven zijn nog steeds te verkrijgen via de Universitaire Pers Leuven. Op die manier zijn de 268 lessen die in het kader van de *Lessen voor de XXI^{ste} eeuw* zijn gegeven voor iedereen beschikbaar.

In voorliggende bundel, *Herdenken en vooruitgaan*, staan we stil bij momenten uit het verleden die licht werpen op wat we vandaag belangrijk vinden. Dit jaar herdenken we de Grote Oorlog, die honderd jaar geleden begon. Sophie De Schaepdrijver heeft het in haar bijdrage over het blijvend belang van België in die oorlog. Georgi Verbeeck gaat in op het verdrag van Versailles, dat al de kiem van de Tweede Wereldoorlog bevatte. Eind 2013 was het ook vijfenzestig jaar geleden dat het genocideverdrag tot stand kwam. Stephan Parmentier staat stil bij de relevantie van dat verdrag in de actuele context.

Daarnaast is er een reeks bijdragen die het honderdvijftigjarige bestaan van de opleiding ingenieursstudies aan de KU Leuven in de verf zet. Deze bijdragen geven een mooi beeld van de veelzijdigheid van onze ingenieurs.

Wim Dehaene, Patrick Reynaert en Philip Dutré hebben het in hun bijdragen over de exponentiële evolutie van de computertechnologie en over de kans ook dat computers zelfstandig worden. Thomas Coomans denkt als ingenieur-architect na over de erfgoedbestemming en herbestemming van kerkgebouwen. Jos Vander Sloten gaat in op de mogelijke samenwerking tussen ingenieurs en artsen bij het aanwenden van technologie in de geneeskunde. Hoewel die samenwerking aanvankelijk misschien wat stroef is verlopen, blijkt het respect en de bereidheid tot samenwerking fors toegenomen, wat leidt tot intrigerende ontwikkelingen.

Gerard Govers doorprikt in zijn bijdrage over ontbossing en verwoestijning een aantal hardnekkige mythen. Zijn conclusie is nochtans weinig geruststellend. Het groen op aarde wordt op dit ogenblik misschien niet meteen bruiner, toch zal onze energieverblindende levensstijl zonder dringend initiatief rampzalige gevolgen hebben. In de bijdrage van Thomas Hertog worden we herinnerd aan het kosmologische kader van het uitdijend universum, dat ons tot grote nederigheid dwingt. Herman Teule laat ons kennismaken met de situatie van de christenen in het Midden-Oosten. Welke gevolgen heeft de Arabische omwenteling voor hen? Mark Reybrouck heeft het over muziek en over de stemmingen en emoties die zij oproept. Bestaat er een wetenschappelijke manier om het verband tussen muziek en gevoel in kaart te brengen? Karin de Boer vraagt zich af of Hegels vooruitgangsgeloof vandaag nog gerechtvaardigd is – moeten we ons niet veeleer verzoenen met een tragischer perspectief op de geschiedenis? Vandaag staat de Europese samenwerking, die de ambitie had om de oude conflicten definitief op te heffen, onder druk. Europa wordt vaak omschreven als asociaal. Is dat verwijt terecht? Waarop berust het euroscepticisme? In de aanloop naar de Europese verkiezingen van 2014 reflecteren Wouter Devroe en Steven Van Hecke over deze kwesties. Over dat alles gaat het in deze twintigste bundel met lessen voor de eenentwintigste eeuw.

Een bijzonder woord van dank willen we richten aan Joris Spigt voor de zorg die hij heeft besteed aan het redigeren van het bibliografisch overzicht van de voorbije lessen, aan Fran Venken voor de efficiënte praktische organisatie van de lessenreeks en aan Universitaire Pers Leuven voor de professionele inzet bij het verwerken van de lessen van de twintigste jaargang tot het boek dat nu voorligt.

Bart Pattyn en Pieter d’Hoiné

65 jaar Genocideverdrag

Derde leeftijd en (nog) springlevend

Stephan Parmentier

BIJ WIJZE VAN INLEIDING

Er kan weinig twijfel over bestaan dat de maand mei van het jaar 2013 ook in de verre toekomst zal worden herdacht als een mijlpaal in het omgaan met genocide. Immers, op 10 mei veroordeelde een hoge rechtbank in Guatemala (*Tribunal de Mayor Riesgo*) de voormalige president en stafchef van het leger, Efraín Ríos Montt, tot 80 jaar gevangenschap voor zijn aandeel bij de doelgerichte aanvallen op inheemse gemeenschappen in het Midden-Amerikaanse land tijdens zijn bewind in 1982 en 1983. Hoewel de rechtbank geen bewijzen aandroeg van zijn rechtstreekse materiële betrokkenheid bij het vermoorden of laten verdwijnen van inheemse personen die van sympathie met het gewapend verzet werden verdacht, meende ze dat Ríos Montt als hoogste politieke en militaire gezagsdrager op de hoogte was van de genocide en de misdaden tegen de mensheid en ze zelfs mee had bevolen.

De reacties op deze veroordeling waren op zijn minst opmerkelijk te noemen. Verdedigers van de mensenrechten, zoals sommige advocaten, niet-gouvernementele organisaties en gewone burgers, verwelkomden de rechterlijke uitspraak met een regelrechte uitbarsting van vreugde in de straten van Guatemala-stad en andere steden en dorpen. Voor de eerste keer in de geschiedenis was een voormalig staatshoofd strafrechtelijk ver-

oordeeld voor genocide, en nog wel in Guatemala dat de voorgaande jaren geen al te beste reputatie had opgebouwd inzake de onafhankelijkheid en efficiëntie van zijn justitieel systeem. Ook de reacties uit het buitenland waren voornamelijk positief en de lofbetuigingen voor de moed van het gerechtshof, dat niet was gezwicht voor allerlei juridische tegenargumenten en politieke en morele druk, waren niet uit de lucht. Daarnaast lieten ook de aanhangers van Rios Montt hun stem voluit in de straten horen, doch om te protesteren tegen wat zij een ‘politiek proces’ noemden. Zij hielden bij hoog en bij laag vol dat er geen genocide in Guatemala was geweest (*No hubo genocidio en Guatemala*) en dat de voormalige president enkel had geprobeerd om het land te vrijwaren van de dreiging van het communisme dat in die periode alomtegenwoordig was in Centraal-Amerika.

Echter, minder dan twee weken later was de situatie totaal gekeerd. De uitbarstingen van vreugde ten voordele van de veroordeling hadden plaats gemaakt voor gevoelens van ongeloof en woede, en de steunbetuigingen aan de zijde van Rios Montt zwollen enkel aan. Op 21 mei namelijk verbrak het Hooggerechtshof (*Corte Suprema*) de uitspraak van de eerdere rechtbank omwille van onvoldoende respect voor een eerlijke rechtsgang voor alle beklaagden gedurende de hele procedure, en beval het een volledig nieuw proces.

Op dit ogenblik (februari 2014) moet het tweede proces in Guatemala nog volledig worden opgestart en kan het dus nog een hele tijd duren vooraleer het definitieve verdict gekend zal zijn. En dezer dagen is in Frankrijk, bijna twintig jaar na de aanvang van de genocide in Rwanda, het allereerste strafproces van start gegaan, gericht tegen een hooggeplaatste ex-militair die wordt beschuldigd van medeplichtigheid. De belangstelling is massaal en de gemoederen zijn verhit aangezien de Franse politiek in het verleden altijd sterke steun heeft verleend aan het Hutu-regime van president Habyarimana dat de genocide van 1994 heeft voorbereid. Beide ontwikkelingen illustreren op uiterst veelzeggende wijze dat het onderwerp van genocide heel wat uiteenlopende reacties met zich kan brengen. Eerst en vooral zijn er de sterke opinies en emoties van individuen, groepen, organisaties, de hele samenleving en ook de statelijke instellingen omtrent daden van genocide, zelfs over feiten die zich meerdere decennia geleden (in het geval van Guatemala exact 30 jaar eerder) hebben afgespeeld. Wat maakt een handeling tot een daad van genocide volgens het nationaal en internationaal recht? Ten tweede rijst de vraag hoe genocide zich verhoudt tot andere misdaden die vaak legio zijn ten tijde van gewapende conflicten, zoals oorlogsmisdaden en misdaden tegen de mensheid. Waarom wordt aan genocide, het fameuze G-woord, doorgaans zoveel meer aandacht besteed dan aan andere misdaden? Beide vragen samen vormen het *Leitmotiv* van deze bijdrage.

EEN KORTE TERUGBLIK IN DE GESCHIEDENIS

Om beide vragen ten gronde te kunnen beantwoorden, is vooraf een korte historische inleiding vereist die meer duidelijkheid verschaft over de oorsprong van de term ‘genocide’ en de opmaak van het Genocideverdrag van 1948.

Oorsprong van het concept ‘genocide’

Over genocide spreken, is totaal onmogelijk zonder melding te maken van de voortrekkersrol die de Pools-joodse jurist, Raphael Lemkin, in dit domein heeft gespeeld. In 1944 gebruikte hij deze term voor het eerst, voornamelijk in een verwijzing naar het lot dat het Armeense volk in het begin van de twintigste eeuw binnen het Ottomaanse rijk had ondergaan, toen honderdduizenden werden gedeporteerd of gedood, of stierven door ontbering en ziekten. Lemkin vergeleek die situatie met de massale vernietiging van de joden tijdens Wereldoorlog II, die men later de ‘Holocaust’ zou gaan noemen. Hij had het woord zelf ontworpen, door een samentrekking van het woord ‘cide’ (van het Latijnse ‘caedere’, vellen of doden) en het Griekse deel ‘genos’ (stam of ras).

Het was Lemkins oorspronkelijke idee geweest om dergelijke situaties als misdaden van ‘barbarij’ (*barbarity*) te betitelen en aldus te suggereren dat ze ingingen tegen de situaties van ‘beschaving’ die in de moderne tijd tot ontwikkeling waren gekomen (Hinton en Lifton 2005). Toen hij echter de Britse premier Winston Churchill in 1941 tijdens een radiotoespraak hoorde melding maken van een ‘misdaad zonder naam’ (*a crime without a name*), waarmee deze verwees naar de onvoorstelbare wreedheden die het Naziregime in de uitroeiingskampen in Duitsland en Centraal-Europa aan het toepassen waren, ging hij op zoek naar een nieuw woord, dat uiteindelijk ‘genocide’ zou worden.

De korte weg naar het Genocideverdrag van 1948

Het militair tribunaal van Neurenberg dat de Nazi-kopstukken na het einde van de oorlog vervolgde, deed dit op basis van ‘misdaden tegen de mensheid’ en van genocide was in het finale arrest van 1946 geen sprake. Daarop dienden enkele landen binnen de net opgerichte Verenigde Naties een voorstel in om genocide officieel te erkennen als een internationale misdaad. Het Secretariaat, bijgestaan door enkele experts onder wie Lemkin, werkte een tekst uit waarin genocide werd onderverdeeld in

een fysieke, een biologische en een culturele categorie, en ze werd ook onderworpen aan de universele jurisdictie van alle landen (Schabas, s.d.). Tijdens de debatten in de politieke organen van de VN echter werd het begrip gaandeweg versmald en enkel het territoriale karakter van de jurisdictie weerhouden. Het Verdrag inzake de Voorkoming en Bestrafing van Genocide (hierna het Genocideverdrag genoemd, UNTS 78) werd op 9 december 1948 door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, op dat moment vergaderend in Parijs, aangenomen met unanimité en trad in werking op 12 januari 1951.

De datum kon moeilijk nog symbolischer zijn, want de volgende dag, op 10 december 1948, nam diezelfde Algemene Vergadering de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens aan (hierna UVRM genoemd). De Amerikaanse voorzitter van de Commissie voor de Mensenrechten betitelde de UVRM als de nieuwe 'Magna Carta' voor de mensheid en ze moest de basis vormen voor een nieuwe wereldorde die zou gebaseerd zijn op mensenrechten, vrede en ontwikkeling (Verdoodt 1964). Hoewel ze juridisch niet bindend was, omdat hiervoor geen meerderheid te vinden was geweest, vormde de UVRM de inspiratiebron voor een hele reeks verdragen over allerlei rechten, die vanaf de jaren 1960 het licht zagen en wel juridisch bindende verplichtingen voor de staten inhielden. Op deze twee historische dagen in december 1948 had de toenmalige internationale gemeenschap zich enerzijds ondubbelzinnig uitgesproken tégen de meest ernstige misdaden en zich anderzijds geëngageerd ten voordele van de fundamentele rechten van elk persoon. Dat een groot aantal (westerse) landen op dat ogenblik nog koloniale mogendheden waren en deze principes niet helemaal op dezelfde wijze toepasten op de inheemse onderdanen in hun respectievelijke kolonies, werd snel even met de mantel der liefde bedekt.

De meeste Europese en Latijns-Amerikaanse landen, en een flink aantal andere staten, ratificeerden het Genocideverdrag in de eerste jaren na zijn goedkeuring, en België deed dat in december 1949. Andere landen namen meer tijd. Hoewel de Verenigde Staten ook voor de goedkeuring stemden, weigerden ze het Genocideverdrag te ratificeren en dus om te zetten in nationale wetgeving, wellicht vanuit de gedachte dat de verplichtingen die eruit voortvloeiden een aantasting van hun nationale soevereiniteit konden uitmaken en bovendien de mogelijkheid konden bieden om de decennialange praktijk van de slavernij aan te klagen. Lemkin zelf, die vanaf 1941 in de VS ging wonen, bewoog hemel en aarde om de Amerikaanse politici te overtuigen, maar slaagde daar tot zijn grote frustratie niet in tijdens zijn leven dat in 1959 plots eindigde. Uiteindelijk duurde het tot 1988, nota bene onder de regering Reagan, vooraleer de VS het Genocideverdrag bekrachtigden.

Lemkins bewoordingen zouden later anderen inspireren die op zoek waren naar nieuwe woorden om de uitroeiing van bepaalde groepen beter te omschrijven, zoals ‘femi(ni)cide’ (de gerichte uitroeiing van vrouwen, vaak gebruikt in verband met de talrijke moorden op vrouwen in het noorden van Mexico), of ‘ecocide’ (verwijzend naar de diepgaande aantasting van het milieu in sommige delen van de wereld zoals het Amazonegebied).

■ GENOCIDE JURIDISCH BEKEKEN

Voorgaande historiek toont aan dat de definitie van genocide onlosmakelijk verbonden is met de ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog. We overlopen achtereenvolgens kort de bestanddelen van genocide en de juridische gevolgen voor staten en individuen.

De bestanddelen van genocide

Het Genocideverdrag start uiteraard met een duidelijke omschrijving van wat onder deze misdaad wordt verstaan (artikel 2 – vertaling uit het Engels in Wikisource): ‘Een van de volgende handelingen, gepleegd met de bedoeling om een nationale, etnische, godsdienstige groep, dan wel een groep, behorende tot een bepaald ras, geheel of gedeeltelijk als zodanig te vernietigen:

- a. het doden van leden van de groep;
- b. het toebrengen van ernstig lichamelijk of geestelijk letsel aan leden van de groep;
- c. het opzettelijk aan de groep opleggen van levensvoorwaarden die gericht zijn op haar gehele of gedeeltelijke lichamelijke vernietiging;
- d. het nemen van maatregelen, bedoeld om geboorten binnen de groep te voorkomen;
- e. en het gewelddadig overbrengen van kinderen van de groep naar een andere groep.’

Deze definitie bestaat uit twee belangrijke componenten. De eerste omvat het type van feiten (*actus reus* of het materiële element) die worden begaan of gepland, en die telkens gericht zijn op de vernietiging van de groep of een deel ervan (*mens rea* of het morele element). Uiteraard valt het vermoorden van personen hieronder, maar genocide is hiertoe zeker niet beperkt. Immers, ernstige letsels bezorgen (bijvoorbeeld door foltering of verdwijningen) zijn ook handelingen die hieronder kunnen vallen, en

ook levensvoorwaarden opleggen die tot vernietiging leiden (bijvoorbeeld door middel van hongersnood of slechte hygiënische condities). Verder kunnen ook de preventie van geboorten (bijvoorbeeld door verplichte sterilisatie) en de transfer van kinderen naar een andere groep (bijvoorbeeld een school of een gezin waar ze opgroeien op grote afstand van hun biologisch milieu) als vormen van genocide worden bekeken. Het hoeft hierbij niet om de gehele groep te gaan, ook handelingen tegen een déél van de groep kunnen als genocide worden beschouwd.

En toch kunnen niet alle handelingen die objectief gezien hieraan beantwoorden als genocide worden aangemerkt, want daarvoor is een tweede component onmisbaar. De feiten moeten namelijk zijn begaan of gepland tegen een specifieke groep, en die wordt bepaald op basis van vier mogelijke criteria: nationaliteit, etniciteit, religie en raciale achtergrond. Deze criteria zijn exhaustief of limitatief, met andere woorden geen enkel ander criterium (althans onder het Genocideverdrag) kan aanleiding geven tot de kwalificering als genocide. De criteria kunnen echter wel gecombineerd worden, bijvoorbeeld religie en nationaliteit. Het is de gerichtheid tegen een specifieke groep van personen die de kern van het verhaal uitmaakt, namelijk dat genocide een misdaad betreft die niet zomaar is gericht tegen één of een handvol personen op zich, maar wel tegen personen omdat ze deel uitmaken van een groep die één of meerdere specifieke kenmerken bezit. De Poolse socioloog Zygmunt Bauman verwoordt het heel treffend: '[I]n every genocide, the victims are killed not for what they have done, but for what they are; more precisely still, for what they, being what they are, may yet become; or for what they, they being what they are, may not become.' (Bauman 2012 – onze onderlijning) Deze collectieve dimensie is van cruciaal belang voor de identificatie van de schade die wordt aangebracht, en tevens voor de identiteit van de slachtoffers als groep.

Verder dient nog even opgemerkt dat niet enkel de personen die zich effectief schuldig maken aan de misdaad van genocide strafbaar zijn. Artikel 3 van het Genocideverdrag voorziet namelijk dat de strafbaarstelling zich ook uitstrekt tot zij die samenspannen om genocide te plegen, zij die aanzetten tot genocide, zij die pogingen tot genocide ondernemen, en zij die medeplichtig zijn aan genocide.

Omdat ze al in 1948 tot stand is gekomen, is de definitie uit het Genocideverdrag vaak herhaald in andere wetgevende instrumenten. Zo bijvoorbeeld in de Belgische wet die het Genocideverdrag naar nationaal recht heeft omgezet door middel van de Wet van 10 februari 1999 (Belgisch Staatsblad, 23 maart 1999). Hoewel ons land al sinds 1951 partij was bij het Genocideverdrag, was deze misdaad nooit expliciet strafbaar gesteld in de Belgische wetgeving. Naar aanleiding echter van de genocide in Rwanda in 1994, en het besef dat enkele 'génocidaires' zich in de jaren daarna moge-

lijks op Belgisch grondgebied bevonden, namen enkele parlementsleden het initiatief om aan de bestaande Wet van 16 juni 1993 op de bestraffing van ernstige schendingen van het internationaal humanitair recht (Belgisch Staatsblad, 5 augustus 1993) ook de misdaad van genocide toe te voegen (Wouters 2003). De verruimde wetgeving werd algemeen bekend als de 'Genocidewet', hoewel ze tevens (en al langer) misdaden tegen de mensheid en oorlogsmisdaden strafbaar stelde. In het afgelopen decennium werden in ons land meerdere strafprocessen gevoerd waarbij een assisenhof moest oordelen over de betrokkenheid van Rwandese burgers bij de genocide van 1994. Ook het Statuut van Rome van 1998, dat heeft geleid tot de oprichting van het Internationaal Strafhof (ISH) dat in 2002 van start is gegaan, herneemt letterlijk de definitie van genocide uit het verdrag van een halve eeuw eerder. Het enige verschil is dat de criteria van religie en ras van plaats zijn veranderd, om redenen die verder niet helemaal duidelijk zijn.

De juridische gevolgen voor staten en individuen

Uit het Genocideverdrag van 1948 vloeien een aantal belangrijke gevolgen voort. Vooreerst kan niet voldoende worden onderstreept dat het precieze aantal personen dat door de handelingen wordt geviséerd niet van tel is, en dat het evenmin een minimum aantal slachtoffers moet betreffen. Het meest bekende voorbeeld is uiteraard de ontzagwekkende reeks van individuele en massamoorden op de joodse bevolking in Europa tijdens de tweede wereldoorlog, alsmede op personen van Roma-origine. Maar ook de moord op meer dan 7000 moslimjongens en -mannen in de buurt van Srebrenica tijdens de Balkanoorlog in 1995 kan als een genocide worden bestempeld, overigens de eerste (en voorlopig de enige) in de halve eeuw volgend op het beëindigen van de Tweede Wereldoorlog. In theorie zouden zelfs gerichte aanvallen tegen een heel kleine groep personen als genocide kunnen aangemerkt worden, op voorwaarde dat de acties zijn gesteund op één van de vier vernoemde criteria. Maar wat als de slachtoffers gemengde kenmerken vertonen, en bijvoorbeeld deels kunnen worden geïdentificeerd op basis van hun etnische afkomst, en deels op basis van hun politieke overtuiging? Is het met andere woorden mogelijk om van een genocide te spreken terwijl daarnaast nog andere slachtoffers zijn gevallen om andere redenen? Het simpele antwoord op deze vraag is affirmatief, maar de manier om tot dit antwoord te komen is verre van eenvoudig. Het geval van Cambodja is in dit geval zeer illustratief: tijdens het bewind van de Rode Khmers onder leiding van Pol Pot (1975-1979) stierven volgens schattingen minstens 1,5 miljoen mensen in de zogenaamde 'killing fields' (Hinton en Lifton 2005). Velen daarvan behoorden tot de etnische min-

derheden in het land of waren boeddhistische monniken, twee gronden om tot een genocide tegen deze groepen te besluiten. Echter, daarnaast werden ook talloze intellectuelen of ideologisch verdachte personen vermoord of stierven ze van ontbering en ziekte, en deze gronden geven onder het Genocideverdrag geen aanleiding tot de kwalificatie van genocide. Om die redenen kan men de slachtingen in Cambodja op een dubbele manier kwalificeren, namelijk als een genocide tegen sommige groepen van personen en als andersoortige misdaden tegen andere groepen.

In het verlengde hiervan is het van belang een helder onderscheid te maken tussen de kwalificaties van genocide enerzijds, en andere misdaden uit het internationale strafrecht, zoals misdaden tegen de mensheid (vaak verkeerdelijk in de media en geschriften als misdaden tegen de 'menschelijkheid' aangeduid) en oorlogsmisdaden anderzijds. De laatste categorie is vrij makkelijk te beperken tot handelingen die gesteld worden gedurende een oorlogssituatie die ook officieel als zodanig is uitgeroepen en erkend door de strijdende partijen. Indien het echter gaat om gewapende conflicten buiten een officiële oorlogssituatie, of zelfs gewoon om het gebruik van geweld in tijden van vrede, dan spreekt men meestal over misdaden tegen de mensheid. Een apart verdrag over misdaden tegen de mensheid (de tegenhanger van het Genocideverdrag) bestaat op dit ogenblik niet, maar de laatste jaren zijn verschillende initiatieven, vooral door academici, ondernomen om tot een dergelijk verdrag te komen. In afwachting kunnen we verwijzen naar het Statuut van Rome van 1998, dat heeft geleid tot de start van het Internationaal Strafhof in 2002, en waarin een definitie van misdaden tegen de mensheid is opgenomen. Volgens artikel 7 (eigen vertaling uit het Engels) gaat het om 'elk van de volgende daden die zijn begaan als onderdeel van een veralgemeende of systematische aanval gericht tegen om het even welke burgerbevolking, mét kennis van de aanval'. Hierna volgt een opsomming van dergelijke daden waaronder moord, uitroeiing, slavernij, verplaatsing van een groep mensen, foltering, seksuele misdaden, en vervolging van groepen personen (op basis van politieke, raciale, nationale, etnische, culturele, religieuze, en geslachtelijke redenen), verdwijningen, apartheid, en andere onmenselijke daden. In essentie gaat het dus om een hele reeks misdaden die een bepaalde planning en een bepaalde schaal vereisen, zonder dat deze vereisten heel specifiek zijn geduid. De verwijzing naar een aantal gronden van vervolging (zoals raciale, nationale, etnische en religieuze redenen) roept de herinnering op aan de criteria die worden gebruikt om over genocide te kunnen spreken, maar het gaat uiteraard niet om dezelfde daden. Vooreerst is de reeks criteria langer dan deze vier (en omvat ze ook politieke, culturele, geslachtelijke en zelfs nog andere redenen die ontoelaatbaar zijn volgens het internationaal recht); en verder zijn deze

redenen enkel verbonden met de vervolging van groepen personen, niet met moord, ernstig letsel, of aantasting van deze populaties als dusdanig. Met andere woorden, het verschil tussen beide types van misdaden ligt niet zozeer in de ernst van de misdaden of de gruwel van het geweld, maar wel in de geviseerde populatie: waar men in het geval van genocide een specifieke groep dient aan te vallen, worden misdaden tegen de mensheid begaan tegen de bevolking in het algemeen zonder verder onderscheid.

Ten derde moet het duidelijk zijn dat het onderscheid tussen genocide en misdaden tegen de mensheid veel meer is dan puur semantisch of symbolisch, aangezien het ook daadwerkelijke gevolgen op juridisch vlak heeft. Het Genocideverdrag voorziet immers dat de staten die zich daaraan onderwerpen ook drie belangrijke juridische verplichtingen op zich laden: (1) ten eerste, zij verbinden zich ertoe om de misdaden van genocide die binnen hun rechtsmacht zijn begaan of door personen die zich binnen hun rechtsmacht bevinden, strafbaar te stellen (artikel 5 Genocideverdrag) én effectief te bestraffen (artikel 6 Genocideverdrag); (2) ten tweede, diezelfde staten moeten positief reageren op de verzoeken tot uitlevering vanwege de staten die verdachten van genocide willen berechten, en kunnen in dergelijke gevallen de klassieke uitzondering van het 'politieke misdrijf' niet inroepen (artikel 7 Genocideverdrag); en (3) ten derde, staten kunnen maatregelen treffen ter voorkoming van genocide en hiervoor (en tevens voor de onderdrukking van genocide) een beroep doen op de bevoegde organen van de Verenigde Naties (artikel 8 Genocideverdrag). Deze drie groepen van verplichtingen uit het Genocideverdrag zijn redelijk verschillend: bij de eerste twee categorieën die de bestraffing van verdachten beogen, gaat het om dwingende verplichtingen (staten 'verbinden zich ertoe'), terwijl de laatste categorie, die vooral preventie tot doel heeft, heel vrijblijvend is geformuleerd (een staat 'kan een beroep doen op'). Deze tegenstelling komt vreemd over, te meer omdat de titel van het Genocideverdrag in eerste instantie melding maakt van de 'voorkoming' van genocide en pas in tweede instantie over 'bestrafing' spreekt. Aldus lijkt het erop dat de auteurs van het verdrag ook de nationale wetgeving die staten moeten uitvaardigen als een vorm van preventie aanmerken. Deze juridische verplichtingen zijn de laatste vijftien jaar in een modern kleedje gestoken door de doctrine over de 'verantwoordelijkheid tot bescherming' (*responsibility to protect*, of R2P) van de bevolking tegen de zwaarste misdaden (Evans 2008). Dit concept, dat nu ook door de Verenigde Naties wordt aanvaard, verwijst naar de verantwoordelijkheid van alle staten om alle mogelijke maatregelen te nemen teneinde genocide, misdaden tegen de mensheid en oorlogsmisdaden te voorkomen, ertegen te reageren en het land herop te bouwen. Verder herhalen we nog even dat het Genocideverdrag van 1948 enkel rechten en plichten voor staten bevat, en dat het tot

de inwerkingtreding van het Internationaal Strafhof in 2002 heeft geduurd vooraleer een internationale rechtbank de bevoegdheid kreeg om individuele verdachten van genocide te berechten.

Tot slot vloeit uit het Genocideverdrag nog een ander juridisch gevolg voort. Het verdrag voorzag namelijk niet in de oprichting van een internationaal orgaan dat toezicht moet houden op de verplichtingen en praktijken van staten, zoals dat het geval is geweest in latere verdragen inzake mensenrechten. In het geval van verdragen onderhandeld en aanvaard binnen de Verenigde Naties gaat het meestal om comités van onafhankelijke experts die toezicht uitoefenen, onder meer door rapporten van staten te bestuderen of klachten van individuen tegen staten te behandelen (Parmentier 1999). In het geval van de regionale systemen voor de mensenrechten, zoals de Raad van Europa of de Organisatie van Amerikaanse Staten, gaat het eerder om gerechtshoven die toezicht op de staten uitoefenen, veelal door te oordelen over klachten die door individuen tegen één van de verdragstaten (en uitzonderlijk ook door staten tegen andere staten) worden ingediend. Zo heeft het Europees Hof voor de Rechten van de Mens in Straatsburg sinds 1959 een heel sterke reputatie ontwikkeld en heeft zijn rechtspraak vaak directe gevolgen voor de interne rechtsorde en de praktijk in België en andere verdragspartijen. Maar in 1948 waren de staten, die net de oorlog achter zich hadden gelaten en hun soevereiniteit hadden herwonnen, nog niet zover om meteen een internationaal hof of een ander toezichtorgaan op te richten dat hun praktijken zouden beoordelen. Daarom legt het Genocideverdrag de toepassing van zijn bepalingen én ook het toezicht hierop hoofdzakelijk bij de staten die het hebben bekrachtigd. Niettemin hebben de auteurs van het verdrag toch een beperkte vorm van internationaal toezicht voorzien, met name door aan het Internationaal Gerechtshof (IGH) dat in 1946 was opgericht en sindsdien in Den Haag zetelt, de bevoegdheid toe te kennen om geschillen over de ‘interpretatie, toepassing of tenuitvoerlegging’ van het verdrag te beslechten (artikel 9 Genocideverdrag). Deze vorm van statelijke klachtprocedure is in het geval van genocide slechts éénmaal gebruikt, met name in de klacht van Bosnië tegen Servië over de genocide in Srebrenica van 1995. Het IGH oordeelde in 2007 dat de staat Servië de bepalingen van het Genocideverdrag had geschonden door enerzijds onvoldoende middelen in te zetten om de Bosnische Serviërs ervan te weerhouden deze genocide te plegen, en anderzijds onvoldoende had samengewerkt met het Joegoslaviëtribunaal om achteraf de verantwoordelijken voor de genocide te bestraffen.

GENOCIDES DOORGRONDEN EN AANPAKKEN

Bovenstaande paragrafen handelden vooral over het juridisch kader om genocide te definiëren en te bestraffen, door middel van nationale en internationale procedures en instellingen. Tegelijk werd onze aandacht getrokken naar het belang van het voorkómen van genocide, zoals dit in de titel zelf van het Genocideverdrag is opgenomen. Politieke wetenschappers, sociologen en psychologen hebben daarom gedurende vele decennia geprobeerd om meer inzicht te krijgen in de oorsprong en de ontwikkeling van situaties van extreem geweld, waarvan sommige uitmonden in genocide. Pas sinds een vijftiental jaar beginnen ook criminologen zich in deze materie te verdiepen op zoek naar een ‘criminologie van de genocide’, of nog breder, een criminologie van de internationale misdrijven (Alvarez 2001; Woolford, 2006). Dit laatste punt bevat enkele criminologische reflecties over de verklaring van genocide enerzijds, en over de sterke aandacht die genocide meestal genereert anderzijds.

Op zoek naar verklaringen voor genocide

Een van de meest gebruikte modellen om een beter inzicht in het ontstaan en de evolutie van genocide te verwerven, komt uit de pen van de Amerikaanse genocide-expert Gregory Stanton (1998). Volgens hem is een genocide het eindresultaat van een aantal voorafgaande stappen of fasen die in een logisch verband staan en als een alomvattend proces moeten worden gezien. Elke stap bevat een aantal signalen die waarschuwen voor wat er gebeurt, en waarbij het mogelijk is om tussen te komen en het proces een halt toe te roepen of ten minste te vertragen. Doen er zich echter geen interventies van binnenuit of van buitenaf voor, dan loopt het proces verder en wordt het moeilijker en moeilijker om extreem geweld, en soms genocide, te vermijden. Deze acht stappen zijn de volgende:

1. Classificatie: een onderscheid maken tussen groepen op basis van allerlei criteria, zoals etniciteit, ras, religie of nationaliteit, waardoor een tweespalt ontstaat tussen ‘wij’ (*us*) en ‘zij’ (*them*); om in deze fase te interveniëren is er nood aan een universele identiteit en instituties die deze belichamen;
2. Symbolisering: de groepen krijgen symbolen of namen opgeplakt die de herkenning vergemakkelijken maar ook de stigmatisering doen toenemen, zoals ‘joden’ (met de gele ster), ‘zigeuners’, enzovoort; in deze

fase is tussenkomst mogelijk door bepaalde symbolen (zoals swastika's) of haatdragende boodschappen te verbieden;

3. Dehumanisering: de ene groep ontkent het menselijke karakter van de andere groep, en geeft hieraan uiting door bewoordingen die vaak verwijzen naar bepaalde dieren (zoals 'kakkerlakken' voor de Tutsi in Rwanda) of ziekten; interventie in deze fase veronderstelt een verbod van dergelijke bewoordingen en van de media die ze verspreiden, als ook een bestraffing van de gebruikers;
4. Organisatie: genociden veronderstellen een hoge mate van organisatie en planning, met de inzet van talrijke middelen door specifieke statelijke en niet-statelijke instellingen; tussenkomen in deze fase betekent dergelijke praktijken beteugelen en bestraffen, ook via maatregelen vanwege de internationale gemeenschap;
5. Polarisatie: extremisten propageren de verschillen tussen de groepen en drijven ze uit elkaar door de contacten te bemoeilijken of zelfs te verbieden, waarbij ook gematigde stemmen in de kiem worden gesmoord; in dit geval richt preventie zich vooral op het vermijden van deze tweespalten en de bescherming van gematigden;
6. Voorbereiding (preparatie): individuen en groepen worden geïdentificeerd als eerste slachtoffers van de aanvallen die zullen worden uitgevoerd, soms door middel van segregatie of deportatie; dit is het moment om de 'noodtoestand van genocide' (*genocide emergency*) uit te roepen, bij voorkeur door internationale actoren;
7. Uitroeiing (exterminatie): eens de fysieke eliminaties een aanvang nemen, ontstaat snel een spiraal van extreem geweld en wordt het heel moeilijk hiertegen nog efficiënt op te treden; enkel radicale maatregelen, zoals veilige zones creëren of een brede militaire interventie, kunnen het tij nog keren;
8. Ontkenning: na de genocide volgt de ontkenning ervan door de betrokkenen, zowel door bewijsmateriaal te vernietigen als door het beschuldigen van de slachtoffers; nationale én internationale autoriteiten dienen deze daden te bestraffen, waardoor ze een preventief effect ten aanzien van de volgende genocide kunnen uitoefenen.

Het moet gezegd dat Stantons model vooral retrospectieve kracht heeft, omdat het vrij makkelijk is aan te tonen dat alle genocides van de laatste

decennia (en mogelijks langer) deze stadia hebben doorlopen. De prospectieve waarde ervan is echter moeilijker in te schatten, aangezien zeker niet altijd kan worden voorspeld of situaties van classificatie, symbolisering en dehumanisering tot praktijken van genocide kunnen of zullen leiden. Deze stadia vormen vooral ‘knipperlichten’ met het oog op vroege waarschuwingen en effectieve interventies.

Een aantal aspecten uit Stantons model kunnen zeker uitgediept worden aan de hand van bijkomend onderzoek uit de criminologie en de sociologie. Vooreerst hebben sociale wetenschappers aandacht besteed aan de intieme betrokkenheid van vele statelijke instellingen in het begaan van genocide, zoals de politie, het leger, de veiligheidsdiensten, enzovoort. Omdat genocide een hoge mate van planning en organisatie vergt, zijn het vaak de statelijke instellingen die als enige over de nodige materiële en intellectuele middelen beschikken. Meer nog, genocides worden nage-nog altijd begaan ‘in de naam van de staat’ en vormen dus illustraties van ‘statelijke criminaliteit’ *par excellence* (Balint 2012). Een dergelijke conceptualisering leidt onvermijdelijk tot een bredere vorm van verantwoordelijkheid, waarbij niet enkel individuen strafrechtelijk worden vervolgd voor hun aandeel in een genocide, maar tevens het hele statelijke apparaat ter verantwoording wordt geroepen. Dit is des te meer van belang omdat de uitvoerders van genocide (en andere internationale misdrijven) uiterst zelden op eigen houtje opereren maar integendeel gehoorzamen (*crimes of obedience*) aan de bevelstructuren en het juridisch kader dat binnen de staat bestaat (Smeulders en Haveman 2008).

Een tweede aspect betreft de ontkenning van genocidale praktijken en politiek, in bovenstaand model de laatste stap die eigenlijk volgt op de genocide zelf. De bedoeling op korte termijn bestaat erin het eigen aandeel in de genocide en de gevolgen ervan te minimaliseren, en aldus kan op langere termijn de geschiedenis worden herschreven en kunnen zelfs nieuwe vormen van geweld tot ontwikkeling komen. De ontkenning van een genocide vormt onderdeel van de zogenaamde ‘neutraliseringstechnieken’ die de Amerikaanse criminologen Sykes en Matza hebben geïdentificeerd bij daders van misdrijven teneinde hun gedrag te rechtvaardigen. Zo heeft empirisch onderzoek in Rwanda aangetoond dat genocideplegers soms hun slachtoffers beschuldigen van provocatie en ook verwijzen naar hogere doelen (zoals bescherming van de clan of de familie) om het eigen gedrag te rechtvaardigen (Verwimp en Thiry 2008). Ook de talrijke discussies over de precieze aantallen slachtoffers van de Holocaust blijven tot op vandaag de gemoederen beroeren en negationisten zoeken hierbij actief naar aandacht vanwege de media. Meer en meer landen (waaronder België) hebben strafwetten uitgevaardigd, die de ontkenning van de Holocaust en soms ook andere genocides (zoals de Armeense genocide onder

de Franse wet) willen voorkomen en bestraffen. Dergelijke wetgeving staat niet enkel op gespannen voet met de vrijheid van meningsuiting, maar kan soms tegengestelde effecten hebben wanneer hardleerse negationisten de overtreding van de strafwet nastreven om een groter aanzien bij hun geloofsgenoten te verwerven (Vrielink 2010). Anderzijds kan negationismewetgeving meestal rekenen op de sterke steun van de slachtoffers van genocide, die hiermee een vorm van collectief geheugen willen opbouwen en de veerkracht van hun eigen heropstanding willen illustreren (Ingeleere, Parmentier, Haers en Segaert 2013).

Het (on)belang van genocide

Uit bovenstaande paragrafen blijkt overduidelijk dat genocides, hun ontstaan en hun verloop, de meest extreme reacties kunnen losweken. Het is daarom niet verwonderlijk dat groepen van slachtoffers en slachtofferorganisaties, maar ook mensenrechtengroeperingen, nationale regeringen en zelfs internationale instellingen, de grootste aandacht besteden aan het fameuze G-woord. De voorbeelden zijn dan ook legio: van de Armeniërs tot de Cambodjanen, van de Koerden in Irak tot de inheemse volkeren in Guatemala, van de bewoners van Darfur tot de bevolking van de Centraal-Afrikaanse Republiek, allen streven ze ernaar om de misdaden tegen hen begaan te laten betitelen als een genocide en een plaats te verwerven in de 'wereldencyclopedia van de genocides' (Charny 2001). De reden hiervoor is niet enkel van juridische aard en houdt dus niet alleen verband met de verplichting van de staten bij het Genocideverdrag om maatregelen te nemen ter voorkoming en de schuldigen te bestraffen. Minstens van even groot belang is de symbolische waarde, namelijk de erkenning dat het lijden van de slachtoffers het gevolg is of was van de meest wreedaardige misdaden die bestaan omdat ze personen en groepen enkel viseren omwille van hun gemeenschappelijke kenmerken en helemaal niet omwille van hun individuele of collectieve gedragingen of intenties. Dergelijke misdaden zijn zo onnoemelijk ingrijpend dat er volgens Churchill zelfs geen naam voor bestond. Door de erkenning van misdadige praktijken en politiek als een (vorm van) genocide kunnen slachtoffers hun eigen lijden op dezelfde hoogte plaatsen als die andere, volgens sommigen zeer unieke vorm van lijden die de joodse bevolking van Europa heeft ondergaan tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ook het politieke element mag niet onderschat worden: sommige regeringen en regimes zijn in het zadel gekomen na de politieke transitie volgend op het einde van een genocide, en ontleen een deel van hun (inter)nationale legitimiteit (het zogenaamde 'genocidedividend') aan de levende herinnering van de genocide en de strijd ertegen.

Ten tweede spelen diezelfde politieke argumenten ook een rol in de tegengestelde richting, aangezien individuen, groepen en staten er als de dood voor zijn om als 'génocidaires' te worden betiteld. Hoewel ze de gruwelijke misdaden in de meeste gevallen zonder enige scrupules voorbereiden en uitvoeren, zullen ze achteraf vaak proberen te vermijden om het stigma van de genocide te moeten dragen en verdragen. Zo ligt het in Turkije nog steeds zeer gevoelig om te debatteren over de slachting onder de Armeense minderheid tijdens de Eerste Wereldoorlog in termen van een genocide, omdat velen vinden dat er geen sprake was van een grootscheepse organisatie noch van enige voorbedachtheid. In andere gevallen kunnen derde landen er belang bij hebben om geen of weinig aandacht te besteden aan genocides die elders worden begaan, omdat ze hun diplomatieke, economische, militaire of andere belangen in het desbetreffende land niet in gevaar willen brengen of om andere redenen van tactisch en strategisch belang. Meer zelfs, wie de macht van de definitie bezit, slaagt er vaak in om bloedige feiten die op het eerste gezicht sterk aan genocide doen denken, toch anders te laten benoemen, zoals 'bloedbaden', 'wreedheden', 'vijandelijkheden', 'contraterroristische acties', enzovoort, en aldus de gevolgen te beperken. Zeker de grootmachten laten zich vaak door geopolitieke of *Realpolitische* overwegingen leiden en flirten op die manier, al dan niet bewust, met de toepassing van 'dubbele standaarden' op het vlak van de mensenrechten (zie Power 2002; Herman en Peterson 2010, in relatie tot de Verenigde Staten). Het is bovendien een flinterdunne lijn naar de beschuldiging van staten voor medeplichtigheid aan genocide, ofwel omdat ze actief steun verlenen aan regimes en gewapende groeperingen bij de voorbereiding en uitvoering van genocide, ofwel omdat ze een gebrek aan daadkracht ten toon spreiden eens de feiten bekend worden.

Het moet gezegd dat beide reacties, zowel van degenen die de erkenning van een genocide nastreven, als van hen die ze in twijfel trekken, obsessionele vormen kunnen aannemen. De ijzersterke symboliek van de al dan niet erkenning als genocide leidt op die manier de aandacht af van andere en uiterst wrede misdaden, zoals systematische folteringen, wijdverspreide verkrachtingen of grootscheepse slavernij. In bepaalde gevallen is het zelfs mogelijk dat dergelijke misdaden, die juridisch als misdaden tegen de mensheid of oorlogsmisdaden gekwalificeerd worden, grotere aantallen slachtoffers maken dan genocidaire praktijken.

EEN KORT BESLUIT

Over genocides wordt veel gesproken en het laatste woord is zeker niet gezegd. Het referentiepunt gaat terug tot de Eerste Wereldoorlog (de Armeense kwestie) en de Tweede Wereldoorlog (de uitroeiing van de joden). Tot op vandaag zijn er landen en regimes die plannen maken en handelingen uitvoeren om een groep mensen of een deel daarvan uit te roeien op een actieve of passieve manier.

Debatteren over genocide is onmogelijk zonder de pioniersrol van Raphael Lemkin in de verf te zetten. Hij ontwierp het woord zelf, en zette zich gedurende lange jaren in om deze barbaarse misdaad te laten erkennen en verbieden in het internationaal recht. Mede door zijn inspanningen werd het Genocideverdrag in december 1948 door de Verenigde Naties aanvaard.

Genocide onderscheidt zich van andere misdaden door de specifieke bedoeling om een groep van personen uit te schakelen, en een dergelijke groep laat zich enkel identificeren op basis van vier criteria. Indien deze voorwaarden niet zijn vervuld, spreekt men niet over genocide maar over andere misdaden. Staten die het verdrag ratificeren, moeten zowel preventieve als repressieve maatregelen ten aanzien van genocide nemen.

Hoe genocide als misdaad te begrijpen en te verklaren valt, is geen sine cure en een grote uitdaging voor het sociaalwetenschappelijk onderzoek. Door te verwijzen naar verschillende stappen wordt de procesmatige ontwikkeling van genocide duidelijk en kunnen waarschuwingssignalen worden uitgestuurd. Essentieel voor een beter begrip van genocide is de ultieme betrokkenheid van de staat vooraf en tijdens de misdaden, en in vele gevallen ook de ontkenning na de feiten. Opvallend is de grote symbolische waarde van dit streven naar erkenning of ontkenning van genocide, zowel voor individuen en groepen als voor staten en internationale instellingen. Politieke overwegingen zijn hier verre van vreemd aan.

Tot slot, mogelijks wordt in 2014 een nieuw proces gevoerd tegen Rios Montt, het voormalig staatshoofd van Guatemala, voor zijn betrokkenheid bij de genocide en de misdaden tegen de mensheid ten aanzien van de inheemse bevolking in zijn land. Het valt te bekijken of de nationale rechtbank een sluitend bewijs kan aandragen dat de betrokkene op de hoogte was en zelfs de bevelen heeft gegeven om genocide te plegen. Mocht dat zo zijn, dan kan het kleine Midden-Amerikaanse land zorgen voor een absolute primeur op het vlak van de mensenrechten. Een kleine maar veelzeggende illustratie van het feit dat het Genocideverdrag en de debatten die zich hierrond ontspinnen ook na 65 jaar nog 'springlevend' zijn.

LITERATUUR

- Alvarez, A., *Governments, Citizens and Genocide: A Comparative and Interdisciplinary Analysis*. Bloomington: Indiana University Press, 2001.
- Bauman, Z., *Lessons of the Holocaust*, Lecture held at the Radboud University Nijmegen, 27 January 2012 (<http://www.youtube.com/watch?v=eHEqz7EJO2c>) (accessed on 11 September 2013).
- Charny, I., *Le livre noir de l'humanité. Encyclopédie mondiale des génocides*. Toulouse: Editions Privat, 2001.
- Evans, G., *The Responsibility to Protect: Ending Mass Atrocity Crimes Once and For All*. Washington DC: Brookings Institution Press, 2008.
- Herman, E. en D. Peterson, *The Politics of Genocide*. New York: Monthly Review Press, 2010.
- Hinton, A. en R. Lifton, *Why did they kill? Cambodia in the shadow of genocide*. Berkeley: University of California Press, 2005.
- Ingelaere, B., Parmentier, S., Haers, J. en B. Segaert (Eds.) *Genocide, Risk and Resilience: An interdisciplinary approach*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.
- Parmentier, S., 'De mechanismen voor de eerbiediging van de grondrechten en hun belang voor België', in: Ministerie van Buitenlandse Zaken & Ministerie van Justitie (Red.) *50ste verjaardag van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, colloquium in het Egmont Paleis in Brussels op 28 oktober 1998*. Brussel: Ministerie van Buitenlandse Zaken & Ministerie van Justitie, 1999. 40-50.
- Power, S., *A Problem From Hell: America and the Age of Genocide*. New York: Basic Books, 2002.
- Schabas, W. (s.d.) 'Introductory Note', in *Audiovisual Library of International Law* (see <http://legal.un.org/avl/ha/cppcg/cppcg.html>) (accessed on 15 January 2014).
- Smeulers, A. en R. Haveman (Eds.) *Supranational Criminology: Towards a Criminology of International Crimes*. Antwerp/Oxford: Intersentia, 2008.
- Stanton, G., 'The 8 Stages of Genocide' (zie www.genocidewatch.org/aboutgenocide/8stagesofgenocide.html) (accessed on 21 January 2014).
- United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 9 December 1948, United Nations Treaty Series, vol. 78, p. 277* (http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?mtdsg_no=IV-1&chapter=4&lang=en) (accessed on 11 September 2013).
- Verdoodt, A., *Naissance et signification de la Déclaration Universelle des Droits de l'Homme*. Leuven: Nauwelaerts, 1964.
- Verwimp, Ph. en I. Thiry, 'Daders van genocide bevraagd: een bijdrage uit de criminologie met veldwerk in Rwanda', in *Panopticon: tijdschrift voor strafrecht, criminologie en forensisch welzijnswerk* 2008, 29: 27-49.
- Vrielink, J., *Van haat gesproken? Een rechtsantropologisch onderzoek naar de bestrijding van rasgerelateerde uitingsdelicten in België*. Antwerpen: Maklu, 2010.
- Woolford, A., 'Making Genocide Unthinkable: three guidelines for a critical criminology of genocide', in *Critical Criminology* 2006, 14: 87-106.
- Wouters, J., 'Tien jaar experimenteren met internationaal recht: van de Wet van 16 juni 1993 tot de Wet van 5 augustus 2003', in *Jura Falconis, Faculteit Rechtsgeleerdheid, KU Leuven, Themanummer over 'De Genocidewet'*, 2003, 40: 5-20.